

**T. G. MASARYK A PODKARPATSKÁ RUS – T. G. MASARYK TA
ZAKARPATTJÁ
RED.: IVAN LATKO
(Masaryk és Kárpátalja)**

Užhorod, Vidavnictvo PP Naumcsenko, 2000. 96 p.

Több mint fél évszázadnyi hallgatás után, az 1990-es évek elején Kárpátalján fellángolt a vita arról, hogy felállítsák-e újra Ungváron a néhai csehszlovák köztársasági elnök, *Tomáš Garrigue Masaryk* (1850–1937) szobrát. Korábban, a kommunista diktatúra időszakában a kérdést nem lehetett felvetni, hiszen a volt Szovjetunióban a „burzsoá Csehszlovákia” államférfijaként tartották számon. A birodalom felbomlása, a független Ukrajna 1991. évi megalakulásával azonban a Masaryk-ügy más megvilágítást kapott. Természetesen rögtön akadtak lelkes támogatói és heves ellenzői. A helyi sajtóban kitört vita – melybe két csehországi lap is bekapcsolódott – a legtöbbször arról szólt és szól: kik és hogyan értékeli ma Kárpátalja két világháború közötti, „csehek alatti” történetét. Erről a disputáról jelentetett meg könyvet *Ivan Latko*, a kárpátaljai területi (megyei) műemlékvédő bizottság titkára, a Kárpátaljai Szlovákok Szövetségének elnöke, az Ungváron működő T. G. Masaryk Klub vezetője. A szlovák nemzetiségű Latko a legfőbb szorgalmazója annak, hogy a kárpátaljai megyeszékhelyen ismét megörökítsék Csehszlovákia első államelnökének emlékét. Az előbbiekből következik, hogy a kötet két nyelven – ukrán, illetve cseh – látott napvilágot. Az utóbbiak korabeli cseh nyelvű dokumentumok: Masaryk életrajza, illetve az államférfi 1921. szeptember 22-i ungvári látogatásáról számolnak be, valamint Kárpátaljával kapcsolatos sajtónyilatkozataiból idéznek.

Masaryk pályáját mutatja be az említett, kilenc fotóval – a szülei, az elnök, a felesége stb. – illusztrált életrajz. Masaryk a Habsburg-monarchia állampolgáraként született 1850. március 7-én, a birodalom csehországi tartományában, Hodoninban. Bécsben és Lipszében filozófiát tanult, 1876-ban doktorált, két év múlva az Egyesült Államokba utazott. Ebben az időben lett felesége *Charlotte Garrigue* amerikai állampolgár, akinek a vezetéknevét is felvette. Masaryk 1879-től a bécsi egyetem filozófia, majd 1882-től 1914-ig a prágai cseh nyelvű egyetem tanára. 1887-ben kapcsolódott be a politikai életbe, a realitának is nevezett irányzat vezetőjeként, a cseh történelmi államjoggal érvelő konzervatív nemzeti liberális öcsehekhez csatlakozott. Három év múlva, 1890-ben a radikális ifjúcsehek oldalára állt. 1891–1893-ban a az osztrák Birodalmi Tanács és a cseh tartománygyűlés képviselője. Elutasította a szélsőséges ideológiákat, és a nép közötti felvilágosító munka jelentőségét hangsúlyozta. Egyetértett az ausztróslávizmussal koncepciójával, és kezdetben az Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakítását és a cseh országrészek autonómiáját szorgalmazta.

Tudományos, publicisztikai és politikai munkásságával Masaryk már a 19–20. század fordulóján a fiatal cseh és szlovák liberális értelmiségre is nagy hatást gyakorolt. Abból indult ki, hogy a cseh és a szlovák testvérnép, ezért egységes „csehszlovák” nemzetet képeznek. Így alkotta meg a csehszlovákizmus elméletét, amelyet átvettek a befolyása alá kerülő szlovák liberális hisztionisták, akik a felvidéki Szokolcán, majd Rózsashegyen megjelenő *Hlas* (Hang) című folyóirat köré tömörültek, és a szlovákság politikai, gazdasági és kulturális életének megújításáért küzdöttek. Masaryk 1893-ban szakított az ifjúcsehekkel, majd 1900-ban megalapította a Cseh Néppártot (1905-től Cseh Haladó Párt), 1907-ben újra a Birodalmi Tanács képviselőjévé választották. Az első világháború kitérése után, 1914 decemberében Franciaországba, majd Nagy-Britanniába emigrált. Ekkor már teljesen elvetette a Monarchia megőrzésének gondolatát, és az antant országaiban – Eduárd Benešsel (1884–1948) együtt – hathatós politikai és propaganda tevékenységet fejtett ki az önálló cseh, illetve csehszlovák állam létrehozásáért, ezért távollétében a Monarchiában halálra ítélték.

Masaryk 1916. februárban, Párizsban, Benešsel megalakította az emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. Egy év múlva, 1917 márciusában Masaryk Oroszországba utazott – a kötetben közölt fotók kijevei tartózkodásáról számolnak be –, hogy az ott lévő cseh és szlovák hadifoglyokból légiókat szervezzen. Fő célja a csehszlovák nemzeti követelések alátámasztása, méghozzá a háborús időkben a leghatásosabb eszközzel, egy nemzeti hadsereggel. Tervét sikeresen megvalósította, ezután 1918 márciusában – 1878, 1901, 1903 után immár negyedszer – Tokión keresztül az Egyesült Államokba utazott. A későbbi Masaryk-legendárium egyik sokat emlegetett eseménye volt a politikus 1918. április 29. és november 20. közötti amerikai tartózkodása, amelyet Kossuth Lajos (1802–1894), hazánk kormányzó-elnökének 1851. decembere és 1852. júliusa között zajlott híres amerikai diadalútjához hasonlítottak. Masaryk mesterien kihasználta Amerikában a sajtó, a propaganda eszközeit. Az ott élő emigráns csehek és szlovákok hetente rendeztek számára tízezer fős utcai felvonulásokat, nagygyűléseket. A vezető lapok szinte naponta közöltek vele interjúkat, és adták közre a „csehszlovák” ügyet támogató cikkek tucatjait. Különösen az oroszországi csehszlovák légió sikereiről, amely több hónapig ellenőrizte a szibériai vasútvonalat. Nem volt

véletlen, hogy 1918 tavaszán V. I. Lenin (1870–1924) a szovjethatalom legveszélyesebb ellenfelének minősítette a légiókat.

Az amerikai csehek és szlovákok képviselőivel május 30-án írta alá Masaryk az ún. pittsburghi egyezményt, amelyben a szlovákok számára autonómiát és egy saját egyetemet helyezett kilátásba a létrejövő Csehszlovákiában. A végkifejletet jelentősen felgyorsította, hogy a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot – melynek elnöke Masaryk volt – 1918 nyarán, a júniusi francia elismerés után a többi antan hatalom is hadviselő félnek és szövetségeseinek ismerte el. Az USA ezt szeptember 3-án nyilvánította ki. Közben az Amerikában élő rutének is szervezkedtek, és terveket szőttek a Monarchiában élő testvéreik sorsáról, természetesen azok tudta nélkül. Mialatt az európai rutének államukhoz lojálisan viszonyulva, a frontokon harcoltak Oroszország ellen. Októberben Masaryk több tárgyalást folytatott az amerikai rutének követeléseiről azok vezetőjével, Grigorij Zsatkovicsal, aki később Kárpátalja csehszlovák kormányzója lett. Masaryk önkormányzatot és kedvező határmegállapítást ígért az ekkor még Magyarországon élő rutének számára. A hónap végén Zsatkovics már csak a cseh–szlovák–rutén államegységben látta biztosítva a magyarországi rutén nép jövőjét.

Október 26-án az elnyomott közép-európai nemzetek – csehszlovák, lengyel, délszláv, ukrán, rutén, litván és román – képviselői kongresszust tartottak Philadelphiában, ahol függetlenségi nyilatkozatot tettek. A ruténeket Zsatkovics és három küldött képviselte. Az új államok felrajzolt térképén *Ruszinia* területét is feltüntették, amelyről Zsatkovicsék mint Csehszlovákiához önként csatlakozó független testvérállamról nyilatkoztak. Ez volt a rutén autonómia első jele, amelyről azonban nem az előbbi, sokat hivatkozott philadelphiai kongresszuson, hanem ugyanaznap délután, a város egyik szállodai szobájában döntött Masaryk és Zsatkovics. Egyezményük kimondta: a magyarországi rutének élve azzal a polgári joggal, hogy egy teljesen független nemzethez tartozzanak, egyesülni kívánnak a demokratikus csehszlovák köztársasággal. Azzal a feltétellel, hogy a rutének által lakott vármegyék – Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros – a megalakítandó Rusziniához tartoznak. A paktum egyébként több szempont miatt érvénytelen volt. Masaryk akkor még osztrák és Zsatkovics amerikai állampolgár között jött létre, akiknek nem volt felhatalmazásuk, ezért egyezményük csak minden nemzetközi jogi alapot nélkülöző magánszerződésnek tekinthető. Ruténföld mint külön egység nemzetközi jogilag nem létezett, az elszakításra kiszemelt északkeleti vármegyék pedig Magyarország szerves részét képezték. Sőt Csehszlovákia sem létezett még nemzetközi jogi értelemben, mert ekkor még csak a szövetséges és társult főhatalmak ismerték el.

Két nap múlva – október 28-án – a hazai Csehszlovák Nemzeti Bizottság, a CSNB Prágában kimondta az önálló Csehszlovákia megalakulását, október 30-án pedig a Szlovák Nemzeti Tanács a felvidéki Turócszentmártonban bejelentette a szlovák nép csatlakozását a csehszlovák államhoz. A CSNB-ből alakult ideiglenes nemzetgyűlés november 14-én a Habsburgokat trónfosztottnak nyilvánította, és a Csehszlovák Köztársaság első elnökévé Tomáš Garrigue Masarykot választotta. A volt cseh tartományokban már megalakult az új állam, de az ország másik felét – a magyarországi Felvidéket és Kárpátalját – még meg kellett szerezni. A csehszlovák légiók csak hónapok múlva, 1919. június végére tudták teljesen birtokba venni az összesen 61 600 négyzetkilométer kiterjedésű felső-, illetve északkelet-magyarországi területeket.

Hosszas tárgyalásokat követően, augusztus folyamán – Masaryk államelnök felkérésére – hazatért Grigorij Zsatkovics, az amerikai rutének vezetője, és megalakította a Kárpátalját igazgató öttagú kormányzó testületet. Szeptember 10-én az antan hatalmak a nemzeti kisebbségek védelmét biztosító, ún. kisebbségvédelmi szerződést kötöttek Csehszlovákiával a Párizs környéki Saint-Germain-en-Laye-ban. A dokumentum II. fejezetének 10–13. cikkelye arra kötelezte az országot, hogy Podkarpatská Rus – Kárpátalja cseh neve, ruszinul Podkarpatszka Rusz – területén autonóm rutén tartományt létesítsen. Kárpátalja nemzetközi jogi értelemben egyébként ekkor került az országhoz. E szerződéssel szentesítették a párizsi békekonferencia döntését a vidék új határaitól, illetve jóváhagyták a terület végleges csehszlovák megszállását és az új országba való bekebelezését.

Masaryk államelnök 1920. április 26-án Zsatkovicsot kinevezte Podkarpatská Rus kormányzójává, aki azonban egy év múlva, 1921 májusában lemondott és visszatért Amerikába. Azért döntött így, mert Prága nem adta meg a rutén népnek, illetve Kárpátaljának a megígért autonómiát, amelyre egyébként a saint-germain-i szerződés is kötelezte. Ebben – minden bizonnyal – Masaryk államelnöknek is döntő szerepe volt, nemcsak Eduárd Benešnek. Kárpátalja önkormányzatának bevezetésére csak két évizedt múlva, Csehszlovákia felbomlásának idején – 1938. szeptember 29-e, a müncheni egyezmény és a november 2-i bécsi döntés után –, a szudétánemetek által lakott csehországi és a magyarlakta felvidéki sáv elcsatolásakor került sor. A csehszlovák parlament november 22-én fogadta el a hegyvidéki területre zsugorodott Kárpátalja autonómiáját, illetve annak alkotmányát. Prága végzetesen elkésett, mert 1939. március 14-én Jozef Tiso (1887–1947) – aki az előző év október 6-án megalakult első autonóm Szlovákia miniszterelnöke volt – kikiáltotta Szlovákia függetlenségét. A március 15–17. közötti háromnapos katonai akcióval pedig a hegyvidéki Kárpátalja – az addig Avgusztin (Ágoston) Volosin (1874–1945) miniszterel-

nők vezette Kárpát-Ukrajna – visszatért Magyarországhoz. Az előbbieket azért kellett röviden összefoglalni, mert e tények, kérdések pro vagy kontra felbukkannak az ungvári Masaryk-szobor felállítás körüli vitában.

A cseh nyelvű dokumentumokon kívül a szerkesztő, Ivan Latko bőségesen válogatott az Ungváron, Munkács és másutt megjelenő sajtóban megjelent írásokból, így a *Novini Zakarpattja* (Kárpátontúli Újság), a *Viszti Uzgorodcsini* (Ung-vidéki Hírek), a *Sztribna Zemlja-Feszt* (Ezüst Föld-Magazin), *Rio-Inform*, *Kárpatszkij gosozs* (Kárpáti Hang), *Hrisztijánszka Rodina* (Keresztény Haza), *Sztarij Zamok* (Öreg Vár), *Uzgorod* (Ungvár), sőt a csehországi *Čas* (Idő) és *Podkárpatška Rus* (sic!, Kárpátalja) című lapokból is. Az újságok természetesen különböző pártokhoz, illetve mozgalmakhoz is kötődnek, ezért a vita a politikai csatározások részévé vált.

Persze Latko is leadta szavazatát az ügy mellett, 1992 októberében azzal érvelt: „a kárpátaljai többsége – gondolom – úgy tartja, hogy Masaryk korának jelentős egyénisége volt, sokoldalú ember és demokrata. Ezért eljött az idő, hogy szobrot állítsunk Masaryknak, megújítsuk emlékét vidékünkön [ti. Kárpátalján] – pontosabban szólva –, felújítva emlékét, hiszen valamikor szobra volt Ungváron, Nagyszőlősen és Rahón.” (29. p.) Kijelentése megalapozott, hiszen Masaryk – aki 1918 novemberében és 1935 decemberében között Csehszlovákia első köztársasági elnöke – a két világháború közötti ország legtekintélyesebb politikusa volt, akit kortársai a polgári demokratikus berendezkedésű „első republika” erkölcsi szimbólumának tekintettek. Az államelnök szobra egyébként 1938 végéig állt Ungváron a róla elnevezett téren. Amikor Kárpátalja déli, magyarlakta tiszaháti sávja az első bécsi döntés után újraegyesült Magyarországgal, az emlékművet lebontották, Csehországba szállították, ahol az 1948. februári kommunista fordulat idején megsemmisítették.

A sajtóvita kibontakozása után a hatóságok is folyamatosan foglalkoztak az ügygel. 1994 májusában az ungvári műemlékvédő bizottság és a Duhnovics Társaság indítványozta a Masaryk-szobor újbóli felállítását Ungváron. Júliusban a kárpátaljai területi (megyei) tanács mellett működő művészeti bizottság vitatta meg, majd támogatta Ukrajna csehországi nagykövetének, a Kárpátaljai Szlovákok Szövetségének és a területi Hőbőrűs Veteránok Szervezetének hasonló kérését. A beadványt a megyei és az ungvári városi tanács is tárgyalta, a szobor terveit pedig a megyei művészeti tanács véleményezte. Ugyanebben a hónapban az ungvári városi tanács elnöke engedélyezte a Masaryk-emlékmű költészettervezetének a kidolgozását.

Masaryk érdemeit az oktatásügy felől közelítette meg 1997 októberében *Fegyir Kulja* (tanár): „1920 és 1938 között Kárpátalján intenzív iskolaépítést folytattak. Az 1920-as évek elején 11 városi (polgári) iskola volt ukrán (a valóságban ruszin! – B. J. megjegyzése), némelyikben párhuzamos cseh és magyar osztályokkal. A népiskolák tanítóit szemináriumokban (szemináriji) képezték, Munkácson kereskedelmi akadémiát nyitottak. Az 1937/1938-as tanévben Kárpátalján már 810 népiskola működött (469 ukrán /ruszin!/, 182 cseh, 132 magyar, 26 német, 7 zsidó, 4 román), 52 városi (polgári) iskola (23 ukrán /ruszin!/, 24 cseh, 4 magyar, 1 német), 10 gimnázium. Nagyon népszerűek voltak az ipariskolák Kőrösmezőn, Huszton, Nagyszőlősen, Munkácson és Ungváron. A középfokú oktatási intézmények közül sokan Prága és Pozsony egyetemén tanultak tovább. Eltekintve attól, hogy a terület csehizálódott (csehizációjá), ez a folyamat mégis kedvezően hatott az oktatásra.” (37. p.) Kulja az utóbbival minden bizonnyal arra céltzott, hogy az első világháborúban harcolt cseh légionáriusok közül több százan Kárpátalján kaptak ún. telepeshirtokot, és létesítettek kolóniákat (a magyarlakta terület fellazítására), illetve a vidéket negyvenezer cseh hivatalnok és más közalkalmazott árasztotta el. Kulja szerint a túlnyomóan cseh jellegű oktatás azért volt kedvező a ruszinoknak, mert az iskolákban könyvtárak is voltak, és a polcokon fellelhetők a fiatal kárpátaljai írók könyvei. Ezután leszögezte: „Meggyőződéssel vallhatjuk, hogy az 1920–1930-as évek a lelki újjászülés éveit Kárpátalja történelmében.” (38. p.)

Élesen tiltakozott a szobor felállítása ellen 1997 márciusában *Jurij Kerekes* író: A csehek sok hasznosat tettek Kárpátalján, de hiba lenne elhallgatni, hogy területünket az »oszd meg és uralkodj« elv alapján kormányozták. Gyakran szervezkedtek az ukránellenes erővel, amelyek ártottak nemzeti és politikai mozgalmunknak. Az ő lelkükön szárad a nyelvi vita és harc, amely megosztotta a kárpátaljai ukránokat: kettő, de még inkább három táborra, amelynek visszhangja napjainkig sem ült el...” (43. p.) (Ismeretes, hogy 1937-ben a cseh tanügyi hatóságok a nyelvi kérdésben próbaszavazást rendeltek el az összes kárpátaljai iskolában arról, hogy melyik nyelvtan szerint oktassanak. A voksoláson a Duhnovics Társaság volt elnökének, *Szabó Euménának* az orosz nyelvtana kb. 70%-ot, *Ivan Panykevics* ukrán emigráns tanár ukrán nyelvtana 15%-ot kapott, a többi szülőt nem érdekelte a kérdés. A cseh hatóságok végül komolytalannak nyilvánították a kérdést, és levették a napirendről.) Az író így folytatta: „A Galagót [az ungvári tiszviselőnegyedet] sem a kárpátaljai ruszinoknak, hanem a saját cseh hivatalnokainak építették... Kárpátalján Masaryk nem érdemli meg a szobrot. Nincs mit titkolni a bűnök: nem örülhetünk Tarasz Sevcenko- és Olekszander Duhnovics-emlékműnek, de rajtuk kívül elég sok ismert ember van, akik megérdemlik, hogy nekik szobrot állítsanak.” (43–44. p.) Szeptemberben a *Rio-Inform* című hetilap-

ban huszonegy ismert kárpátaljai értelmiségi tiltakozott a szobor ellen: „Sevcenko – nem, Masaryk – igen?” című nyilatkozatában. (44–45. p.)

Októberben *Jurij Dumnic*s élesen elítélte az emlékmű ellen protestálókat, és azt bizonygatta, hogy milyen sok új középületet hoztak létre a „csehek alatt” Kárpátalján, Ungváron és másutt. „1919-ben Prágában Masaryk a jövődöbéli kormányzó, Zsatkovics és a cseh parlament tagjainak a jelenlétében kijelentette, hogy Podkarpaszka Rusz teljes autonómiájának három fő feladatot kell megoldani. 1. Megszervezni és kiépíteni az oktatási és iskolarendszert. 2. Megszervezni a terület közegészségügyét. 3. Újjászervezni a mezőgazdaságot. Erre (az utóbbi) munkákra 1919-ben 30 millió cseh koronát különítettek el... Felépítettek-megszerveztek 500 népiskolát ruszin oktatási nyelvvél, 30 magyart, 12 román. A második kérdés megoldására szabályozták a folyókat egész Kárpátalján, vízvezetékcsöveket és szennyvízcsatornát raktak le Ungváron, Munkácson, Beregszászon, Huszton, Técsön, Szolyván, Nagyszőlősen. (Ez tény, de az akkor épített cseh hivatalnokai városi lakónegyedeknek – B. J.) Az autonómia akkor vált lehetővé, amikor már kiképezték a megfelelő számú szakembert, hogy ellássák a szükséges feladatokat (szolgáltatások, pénzügy, villamosenergia-ipar, posta, vasút, rendőrség). Ilyen lehetőség 1937–1938-ra adódott, de a második világháború megzavarta a fejlődést. Noha 1938-ban a cseh parlament autonómiát adott Podkarpaszka Rusznak.” (52–53. p.)

Dumnic így taglalta Masaryk államelnök emberi nagyságát: „nagy humanista... orosz, ukrán emigránsok ezreinek a feje felé nemcsak fedelet adott: hanem munkát is az állami hivatalokban, és cseh állampolgárságot azoknak az embereknek, akik a kommunista üldözés elől menekültek [az országba] Ukrajnából és Oroszországból.” (53. p.) Dumnic megjegyzése tény, de Kárpátalján a háromszáz orosz emigráns pápa mellett ukrán Szics-gárdisták ezreinek a letelepedését is segítette a prágai kormány. Felhasználta őket a rutének megosztására – ekkor élesedett ki az ukrán/ruszin vita –, a pravoszlávia terjesztésére, a magyarbarátnak tartott görög katolikus egyház gyengítésére, a skizmára, a hívők áttérésének a szorgalmazására. Az 1910. évi magyar népszámláláskor mindössze 550 (!) görögkeleti hívőt találtak a mai Kárpátalja területén, 1936-ban a munkács–eperjesi pravoszláv püspökség ez évi sematizmusa szerint az egyházmegyéhez már 140 000 lélek, 138 felszentelt pap és 127 templom és öt nagy monostor tartozott. A pravoszláv püspökséget 1931. július 20-án állították fel a szerb ortodox egyház segítségével, megszervezője Joszif, a szerbiai görögkeleti egyház főpásztorja volt.

Kedvező fejlemény volt, hogy az ungvári városi tanács 1999. június 24-én határozatotban engedélyezte egy Masaryk-szobor létrehozását Ungváron az Ung folyó partján, a Függetlenség sétányon. A döntés ellen *Fegyir Popovics* cikkben tiltakozott, mondván, idegen ország politikai vezetőjének akamak obeliszket készíteni. Az emlékmű újbóli felállításának az esélyeit igyekezett növelni az a tudományos konferencia, amelyet 2000. március 17-én az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Karán rendeztek Tomáš Garrigue Masaryk születésének 150. évfordulóján, ahol előadásokban méltatták a tudóst, a politikus és az államférfit. A kötetben ez az utolsó információ a szoborral kapcsolatban, amelyet a hatósági engedély ellenére, azóta – e sorok 2002 januárjában íródtak – sem állítottak fel Ungváron.